

УДК 159.95:001.18

Міськов Геннадій Васильович – науковий кореспондент лабораторії вікової психофізіології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ.

e-mail: ittek@ukr.net

АНТИЦИПАЦІЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

У статті досліджено сутність професійного становлення, його етапи та основні особистісні складові професійного становлення фахівця. Встановлено нерозривну єдність свідомості та діяльності на кожному етапі професійного становлення, що супроводжується певними психічними відображеннями, які дають можливість диференційованого підходу при визначенні провідного рівня антиципації. Проаналізовано особливості професійного зростання, встановлено, що відбувається рух від простих сенсорно-перцептивних актів відображення до узагальнення та опосередкованого відображення дійсності, який має когнітивну природу і виступає як інтелектуальна здібність особистості. Доведено, що теоретичне дослідження сутності проявів антиципації та етапів професійного становлення дає можливість проаналізувати та синтезувати певну функціональну залежність провідного рівня антиципаційних процесів від стадії професійного становлення особистості, основних психологічних новотворів стадії та вирішальної здатності антиципації в залежності від рівнів психічного відображення.

Ключові слова: професійне становлення, етапи професійного становлення, особистісні складові професійного становлення, антиципація, рівні психічного відображення.

Міськов Геннадій Васильевич - научный корреспондент лаборатории возрастной психофизиологии Института психологии имени Костюка АПН Украины, г.. Киев.

АНТИЦИПАЦИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Анотація

В статье исследуется сущность профессионального становления, его этапы и основные личностные составляющие профессионального становления специалиста. Установлено неразрывное единство сознания и деятельности, где каждый этап профессионального становления сопровождается определёнными психическими отражениями, которые дают возможность дифференцированного подхода при определении ведущего уровня антиципации. Во время профессионального роста происходит движение от простых сенсорно-перцептивных актов отображения к обобщению и опосредованном отражению действительности, которое имеет когнитивную природу и выступает как интеллектуальная способность личности. Доказано, что теоретическое исследование сущности проявлений антиципации и этапов

професійного становлення дає можливість проаналізувати і синтезувати певну функціональну залежність вищого рівня антиципаційних процесів від стадії професійного становлення особистості, основних психологічних новоутворень стадії і вирішальної здатності антиципації в залежності від рівня психічного відображення.

Ключеві слова: професійне становлення, етапи професійного становлення, особистісні складові професійного становлення, антиципація, рівні психічного відображення.

Myskov Gennadiy Vasilievich, Scientific correspondent of the laboratory of age psychophysiology of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv

ANTICIPATION IN PROFESSIONAL ACTIVITY

Summary

Essence of the professional becoming, its stages and basic personality constituents of the professional becoming of specialist, is investigated in the article.

So as there is indissoluble unity of consciousness and activity, then every stage of the professional becoming is accompanied by certain psychical reflections that giving an opportunity of the differentiated approach at determination of leading level of anticipation.

During a professional growth there is motion from the simple sensory and perceptual acts of reflection to the generalization and to the mediated reflection of reality that has cognitive origin and comes forward as intellectual ability of personality.

Theoretical research of displays of anticipation essence and stages of the professional becoming gives an opportunity to analyze and synthesize certain functional dependence of leading level of anticipatory processes from the stage of the professional becoming of personality, basic psychological new formations of the stage and decision ability of anticipation depending on levels mental reflection.

Keywords: Professional formation, stages of professional development, personal components of professional formation, anticipation, levels of mental reflection.

Постановка проблеми.

Актуальність означеної проблематики є надзвичайно цікавою у вітчизняній психологічній науці з огляду на специфіку професійної діяльності в сучасних умовах. В процесі професійної діяльності при виконанні робіт формується двовекторний підхід, який направлений на максимізацію результатів при досягненні поставленої мети одночасно з мінімізацією впливу на гомеостаз особистості. Успішність втілення та функціонування підходу забезпечує інтегративна функція центральної нервової системи, яка здійснює

цілеспрямовану регуляцію значної кількості операцій фізіологічного та психічного рівнів.

На психічному рівні успішна професійна діяльність забезпечується не тільки когнітивними процесами особистості, а й певною мірою реалізується спеціальними психічними процесами, які забезпечують її регуляцію. З огляду на це, антиципація є одним із важливих регулятивних процесів у професійній діяльності особистості.

Діяльність втрачає будь-який сенс у випадку відсутності спрямованості її на досягнення певної мети. Одним із важливих компонентів в процесі формування самої мети та в цілепокладанні, плануванні та прогнозуванні безпосередньо є антиципація.

Прояви антиципації різняться за мірою складності та змістом в залежності від рівня та складності етапу професійного становлення особистості, які викликають певні психічні відображення. Потрібно зауважити, що при вивченні антиципації складно виокремити її рівні один від одного навіть при абстрактному аналізі, тому виникають певні труднощі розуміння провідного рівня антиципації, який ніколи не виступає сам по собі, а лише визначає специфічну комбінацію всієї системи процесів – від субсенсорних до мовленнєво-мислительних.

Метою статті є розкриття сутності поняття “професійного становлення”, розгляд етапів професійного становлення та основних особистісних складових професійного становлення фахівця, що дасть нам можливість в подальшому для точнішого та всебічного аналізу провідного рівня антиципації.

Виклад результатів теоретичного аналізу проблеми.

Інтегративна функцію центральної нервової системи забезпечується функціональною системою, складовими якої виступають процеси антиципації та професійного становлення. Так як вони є елементами однієї функціональної системи, то між ними існує певна залежність, яку дослідимо на прикладі аналізу професійного становлення та його етапів.

Аспекти сутності професійного становлення сучасній психології досліджували Зеєр Е., Є. О. Климов, О. М. Кокун, В. О. Орел, Ю.П. Поваренков та інші.

Зокрема, О. М. Кокун під *професійним становленням* фахівця розуміє процес прогресивної зміни особистості внаслідок соціальних впливів, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самоудосконалення і самоздійснення. [3],[4],[5, с. 9].

Становлення за О. М. Кокуном обов'язково передбачає потребу особистості розвиватися і саморозвиватися, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні [1, с. 29, 58]. Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей та їхня інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини [1, с. 30].

Щодо етапів професійного становлення, то інший дослідник - В. О. Орел [5, с. 11] виділяє чотири етапи у формуванні професійних здібностей у процесі оволодіння професією:

1. Вхідження в діяльність – учень освоює діяльність по інструкції, не маючи власного досвіду; система професійних здібностей ще не сформована, провідною професійно-важливою якістю (ПВЯ) є довгострокова пам'ять і ряд спеціальних ПВЯ, число яких дуже обмежене. Рівень психічного відображення субсенсорний. Вирішальна здатність антиципації – збереження гомеостазу на основі неусвідомлених психофізіологічних передналаштувань.

2. Первинна професіоналізація – за мірою надбання індивідуального досвіду відбувається розвиток провідних ПВЯ першого етапу; при цьому зростає роль тих професійних якостей, які відповідають за прийом інформації (їхній розвиток відбувається на базі ПВЯ першого етапу). Рівень психічного відображення сенсомоторний. Вирішальна здатність антиципації – на підставі прийнятої інформації тимчасове прогнозування професійної діяльності.

3. Стабілізація – професійні здібності, що відповідають за прийом і переробку інформації, виступають на перший план, у той час як частина професійних здібностей випадає зі структур ПВЯ; при цьому дані якості в кількісному плані можуть залишатися на високому рівні.

Рівень психічного відображення перцептивний. Вирішальна здатність антиципації – на підставі прийнятої інформації забезпечується прогнозування професійної діяльності в часі та просторі в цілому. Прийом і переробка інформації здійснюється безпосередньо під час професійної діяльності особистості, що дає їй можливість не тільки для фіксації актуального моменту, а і для виявлення тенденцій подальшого протікання подій. В даному випадку створений перцептивний образ дозволяє особистості сформувати модель поведінки зорієнтованої на випередження в часі та просторі.

На цьому етапові, діяльність починає реалізовуватися в індивідуальному способі її виконання; суб'єкт звертає більше уваги на прогнозування і планування діяльності що до її виконавчої частини. Прогнозування та планування діяльності стає можливим завдяки накопиченню професійного досвіду, отриманого під час професійної діяльності особистості, що знаходиться в оперативній та довготривалій пам'яті. Масив професійного досвіду формує підґрунтя для «панорамного передбачення», що дозволяє створити безперервне в часі та просторі професійне середовище. Це дає можливість для психічного відображення переміститись на рівень уявлень, який дозволяє розширити межі прогнозування в часі і просторі, а також уможливорює «творчий підхід» при індивідуальному виконанні професійних обов'язків.

4. Вторинна професіоналізація – відбувається зміна ПВЯ, суб'єкт переходить від системи професійних здібностей, що реалізують діяльність до нагромадження професійного досвіду, до системи ПВЯ, заснованій на особистому досвіді. Рівень психічного відображення мовленнєво-мислительний. Накопичення особистого досвіду потребує проведення узагальнення, що вже само по собі є випередженням поточних подій у часі та

просторі. Вирішальна здатність антиципації – узагальнене й опосередковане відображення дійсності на основі знання закономірностей. На цьому рівні антиципація має когнітивну природу та проявляється як інтелектуальна здібність.

Варто зосередити увагу і на тому, що ідентичні прояви антиципації спостерігаються і в інших моделях класифікації етапів професійного становлення. Тому приведемо для ознайомлення кілька таких класифікацій.

Більш розлогу класифікацію основними стадіями розвитку людини як суб'єкта праці (якщо брати з початку опанування професії) дає Є. О. Климов [2]:

1. "Оптант" – стадія підготовки до життя, до праці, свідомого і відповідального планування і вибору професійного шляху. Оптація – це не стільки вказівка на вік, скільки на ситуацію вибору професії (людина, що знаходиться в ситуації професійного самовизначення називається "оптантом"; у ситуації "оптанта" цілком може виявитися і доросла людина, наприклад, безробітний).

2. "Адепт" – стадія професійної підготовки, яку проходить більшість випускників шкіл.

3. "Адаптант" – стадія входження в професію після завершення професійного навчання (продовжується від декількох місяців до 2 - 3 років).

4. "Інтернал" – стадія входження в професію як повноцінного колеги, здатного стабільно працювати на нормальному рівні.

5. "Майстер" – стадія, коли працівник помітно виділяється на загальному тлі (про нього можна сказати: "кращий" серед "гарних").

6. "Авторитет" – стадія, яка означає, що працівник став "кращим серед майстрів".

7. "Наставник" – стадія, яка характеризує вищий рівень роботи будь якого фахівця; працівник не просто чудовий фахівець у своїй галузі, але і Вчитель, здатний передати кращий свій досвід учням і втілити в них частину своєї душі.

Одна з достатньо довершених періодизацій професійного становлення особистості була запропонована Зеєром Е. (таблиця 1) [1, с. 47].

Таблиця 1.

Стадії професійного становлення особистості

№	Назва стадії	Основні психологічні новотвори стадії
1	Аморфна оптація (0-12 років)	Професійна орієнтовані інтереси і схильності
2	Оптація (12-16 років)	Професійні наміри, вибір шляху професійної освіти і професійної підготовки, учбово-професійне самовизначення

3	Професійна підготовка (16-23 років)	Професійна підготовленість, професійне самовизначення, готовність до самостійної праці
4	Професійна адаптація (18-25 років)	Освоєння нової соціальної ролі, досвіду самостійного виконання професійної діяльності, професійно важливі якості
5	Первинна професіоналізація	Професійна позиція, інтегративні професійно значимі констеляції, індивідуальний стиль діяльності. Кваліфікована праця
6	Вторинна професіоналізація	Професійний менталітет, ідентифікація з професійним співтовариством, професійна мобільність, корпоративність, гнучкий стиль діяльності, висококваліфікована діяльність
7	Професійна майстерність	Творча професійна діяльність, рухливі інтегративні психологічні новотвори, самопроекування своєї діяльності і кар'єри, вершина (акме) професійного розвитку

Однією з вдалих можемо вважати класифікацію представлену Ю. П. Поваренковим, який вирізняє п'ять стадій професійного становлення, таких як:

- 1) допрофесійного розвитку;
- 2) пошуку і вибору професії (оптація);
- 3) професійного навчання;
- 4) самостійної професійної діяльності;
- 5) післяпрофесійного розвитку.

При цьому у кожній стадії автор виокремлює три нормативних періоди:

- 1) адаптація чи завершення завдань розвитку попередньої стадії;
- 2) період вирішення основного завдання професійного становлення даної стадії;
- 3) підготовка до переходу на нову стадію розвитку [9, с. 381].

Професійне становлення має ієрархічну структуру і кожна стадія через власні цілі та конкретні завдання визначає провідний рівень антиципації, який можливо описати через рівень психічного відображення. Так, на стадії допрофесійного розвитку, провідним рівнем психічного відображення є субсенсорний; для стадії пошуку і вибору професії – сенсомоторний; професійного навчання – перцептивний; самостійної професійної діяльності – рівень уявлень; післяпрофесійного розвитку – мовленнєво-мислительний.

Зважаючи на зазначене, в ідеальній моделі професійного становлення розвиток розглядається як неперервна висхідна функція, яка залежить від часового параметру професійної діяльності. Але на практиці було виявлено циклічний характер функції, який формується під впливом не тільки

поліпшення та набуття нових знань, навичок та вмінь, а і «страждає» від впливу негативних чинників професійної діяльності, що призводить до появи різного роду деформацій і станів. Саме останні впливають на загальний рівень буття особистості у всіх його сферах. Тому виокремлюємо дві стадії професійного розвитку: висхідну (прогресивну) та низхідну (регресивну).

Так, як нами було встановлено, що провідний рівень антиципації має пряму залежність від цілей діяльності й конкретних завдань на кожному етапі професійного становлення, то логічно впливає її залежність від висхідних (прогресивних) та низхідних (регресивних) стадій професійного розвитку. Функціональна система формує потребу провідного рівня психічного відображення на якому працює антиципація. Якщо провідним рівнем є перцептивний, то всі інші набувають статусу допоміжних, другорядних, навіть найвищий – мовленєво-мислительний рівень.

Висновки. Таким чином, на основі аналізу низки літературних джерел вітчизняних вчених розкрито такі поняття «професійне становлення», «етапи професійного становлення», «особистісні складові професійного становлення». Залежно від стадій професійного розвитку виокремлено дві стадії професійного розвитку: висхідну (прогресивну) та низхідну (регресивну). Розкрито особливості професійного становлення, що має ієрархічну структуру і кожна стадія через власні цілі та конкретні завдання визначає провідний рівень антиципації, який описано на рівні психічного відображення. Встановлено, що провідний рівень антиципаційних процесів залежить від стадії професійного становлення особистості, основних психологічних новотворів стадії та вирішальної здатності антиципації в залежності від рівнів психічного відображення.

Список використаних джерел

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий. – 3–е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
2. Климов Е.А. Психология профессионала. – М.: Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК". – 1996. – 400 с.
3. Кокур О. М. (2013) Чинники успішності професійного становлення фахівців професій типу "людина-людина" Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України (40). С. 156-168.
4. Кокур О. М. (2015) Психологічно-професійні передумови професійного самоздійснення фахівців. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. - Том. VI: Психологія обдарованості, 1 (10). стор. 39-49.
5. Кокур О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : монографія / О. М. Кокур; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. - К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2012. – 199 с.
6. Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід: монографія / С. Д. Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013 – 592 с.

7. Миськов Г. В. Исторические основы формирования понятия антиципация в модернизационных процессах современной психологии /Г. Миськов/ ISSUES OF UPBRINGING AND TEACHING IN THE CONTEXT OF MODERN CONDITIONS OF OBJECTIVE COMPLICATION OF THE PERSON'S SOCIAL ADAPTATION PROCESSES. – Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the CXXXVIII International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in Psychology and Educational sciences (London, February 9 - February 15, 2017). - S. 51 – 53.

8. Міськов Г. В. Розуміння антиципації в психологічній науці /Г. Міськов/ III Міжнародна науково-практична конференція «Генеza буття особистості». – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2017. – С. 149-150

9. Поваренков Ю.П. Системогенетическая концепция профессионального становления человека // Идея системности в современной психологии / Под ред. В.А. Барабанщикова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – С. 360 – 384.

10. Смульсон, Марина Лазарівна (2013) *Психологічні засади розвитку інтелекту дорослих* Проблеми сучасної психології, 1 (3). стор. 10-15. ISSN 2310-4368

References transliterated

1. Zeer Э.Ф. Psycholohyya professyj. – 3–e yzd., pererab. y dop. – М.: Akademicheskij Proekt, Fond «Myr», 2005. – 336 s.

2. Klymov E.A. Psycholohyya professyonalna. – М.: Yzd-vo "Ynstytut praktycheskoj psycholohyy"; Voronezh: NPO "MODЭK". – 1996. – 400 s.

3. Kokun O. M. (2013) Chynnyky uspishnosti profesijnoho stanovlennya faxivciv profesij typu "lyudyna-lyudyna" Naukovi zapysky Instytutu psycholohiyi im. H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny (40). – S. 156-168.

4. Kokun O. M. (2015) Psycholohichno-profesijni peredumovy profesijnoho samozdijsnennya faxivciv. Aktual"ni problemy psycholohiyi: Zbirnyk naukovyx prac" Instytutu psycholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. - Tom. VI: Psycholohiya obdarovanosti, 1 (10). stor. 39-49.

5. Kokun O. M. Psycholohiya profesijnoho stanovlennya suchasnoho faxivcya : monohrafiya / O. M. Kokun; In-t psycholohiyi im. H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny. - К. : Inform.-analit. ahentstvo, 2012. – 199 с.

6. Maksymenko S. D. Psycholohiya uchinnya lyudyny: henetyko modelyuyuchyj pidxid: monohrafiya / S. D. Maksymenko. – К. : Vydavnychyj Dim «Slovo», 2013 – 592 s.

7. Mys"kov H. V. Ystorycheskye osnovy formyrovanyya ponyatyua antycypacya v modernyzacyonnyx processax sovremennoj psycholohyy /H. Mys"kov/ ISSUES OF UPBRINGING AND TEACHING IN THE CONTEXT OF MODERN CONDITIONS OF OBJECTIVE COMPLICATION OF THE PERSON'S SOCIAL ADAPTATION PROCESSES. – Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the CXXXVIII International Research and Practice Conference and I stage of the Championship in

Psychology and Educational sciences (London, February 9 - February 15, 2017). - S. 51 – 53.

8. Mis"kov H. V. Rozuminnya antycypaciyi v psycholohichnij nauci /H. Mis"kov/ III Mizhnarodna naukovo-praktychna konferenciya «Heneza buttya osobystosti». – K.: DP «Informacijno-analitychne ahenstvo», 2017. – S. 149-150

9. Povarenkov Yu.P. Systemohenetycheskaya koncepcyya professyonal"noho stanovlenyya cheloveka // Ydeya systemnosti v sovremennoj psycholohyy / Pod red. V.A. Barabanshhykova. – M.: Yzd–vo «Ynstytut psycholohyy RAN», 2005. – S. 360 – 384.

10. Smul"son, Maryna Lazarivna (2013) Psycholohichni zasady rozvytku intelektu doroslyx Problemy suchasnoyi psycholohiyi, 1 (3). stor. 10-15. ISSN 2310-4368

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2017 Miskov Gennadiy Vasyliovych Міськов Геннадій Васильович

Отримано: 17.06.2017

Відрецензовано: 26.06.2017

Опубліковано: 29.06.2017